

Тема 2. Філософія Стародавнього світу.

Історія філософії як сходження до вершин людського самопізнання

План:

1. Історія філософії як сходження до вершин людського самопізнання. Стародавня філософія як зародок і колыска всіх наступних типів філософії. Людина - змістовне ядро всіх проблем стародавньої філософії.
2. Проблема позбавлення людини від страждань у філософії Стародавньої Індії.
3. Проблеми філософії Стародавнього Китаю.
4. Антична філософія: особливості розвитку, морально-етична спрямованість.

Світовий філософський процес характеризується кількома основними етапами свого розвитку:

- Давня філософія – (VII. ст. до н.е.-V ст. н.е.). Її представляють давньоіндійська філософія (ведична філософія, буддизм), давньокитайська (конфуціанство, даосизм.).
- Середньовічна філософія (V ст.-XV ст. н.е.), що характеризувалася теоцентричністю і її періоди: апологетики, патристики, схоластики) та філософія Відродження (XIV- XVII ст.)
- Філософія Нового часу(XVI ст.-перша половина XIX ст.)
- Сучасна філософія(друга половина XIX – XX ст.)

Стародавня філософія як зародок і колыска всіх наступних типів філософії. Середина I тис. до н.е. – та межа в історії розвитку людства, на якій у трьох осередках людської цивілізації – *в Китаї, Індії та Греції* – практично одночасно виникає філософія. Народження її було довгим процесом переходу від міфологічного світосприйняття до світогляду, який спирався на знання.

Хоча давньосхідна та антична філософія формувалися майже одночасно, між ними є значні відмінності. Чим же вони визначаються?

Основними відмінностями між європейською філософією та східною філософією є наступні.

Перша відмінність полягає у нечіткому розмежуванні між міфологією та філософією, релігією та філософією на Сході. Індійська філософія тривалий час перебувала в лоні міфології, пізніше тісно перепліталася з релігійними течіями. Зокрема, важко сказати, наприклад, чим є буддизм – філософією чи релігією. Даосизм і конфуціанство в Китаї, виникнувши як філософські системи, трансформувалися в релігійні течії. У Європі ж, попри те, що в певні періоди (наприклад, у середньовіччі) філософія була тісно пов'язана з релігією, а протягом усієї історії існують релігійні філософські течії, філософія не розчинялася в релігії, а в Давній Греції була відокремлена від міфології. Європейська філософська традиція тісно пов'язана з наукою. На Сході такого зв'язку між філософією та наукою не існувало, Схід взагалі не знав теоретичної науки.

Друга відмінність – домінування етичної (Індія) і соціально-етичної (Китай) проблематики, а в європейській філософії – вчення про світ (онтологія)

і пізнання (гносеологія). Етичну і соціальну проблематику європейські мислителі також досліджували, але домінувала вона лише на окремих етапах розвитку і не в усіх системах.

Третью є відмінність суб'єктів філософування. В Китаї та Індії в силу різних обставин особа не посідала того місця в суспільстві, як у Греції чи Римі. Тому в китайській та індійській філософії панують не особи (погляди окремих мислителів), а школи. В Європі ж школи є скоріше винятком, ніж правилом. Крім того, школа в європейській традиції – це не просто коментування поглядів учителя, а розвиток, зміна ідей.

Дослідники культури дещо умовно називають західну культуру, а отже і філософію, екстравертною – націленою на оволодіння зовнішнім світом. Звідси зв'язок: філософія – наука – техніка. Остання і є практичним втіленням світоглядних ідей, спрямованих на оволодіння світом. Індійську і китайську культури (особливо індійську) вважають інтравертними – спрямованими на оволодіння внутрішнім світом. Звідси вчення про медитації, практики морального самовдосконалення тощо.

Ці особливості філософських традицій можна пояснювати специфікою духу, психології народів Європи й Азії.

Єдність різних філософських традицій, яка дає підстави вважати їх саме філософіями, виявляється в тому, що всі вони тяжіють до раціонального (заснованого на розумі) пояснення світоглядних проблем. І структура порушуваних проблем (онтологічна, гносеологічна, етична, соціальна), практично однакова.

Отже, східна філософія була тісніше переплетена із релігією, життєвою мудрістю та способами людського самовдосконалення. Внаслідок цього її вивчення сприяє кращому розумінню найперших кроків самовизначення людської думки.

Антична філософія вважається початком європейської філософії взагалі.

В Стародавній Греції вона вперше відокремилась від інших напрямків людської життєдіяльності і завдяки збігу сприятливих умов вона набула тут унікальних властивостей: постала відкритою та доступною, толерантною, пластичною та динамічною в своєму розвитку, а тому вперше накреслила майже всі основні напрямки розвитку філософсько-світоглядної проблематики

Людина — змістовне ядро всіх проблем стародавньої філософії. У філософії Стародавнього Китаю, Стародавньої Індії, Стародавньої Греції панує космологізм (прагнення зрозуміти сутність природи, космосу і світу в цілому) у розумінні людини як форми прояву натуралізму. Людина сприймається як частка космосу.

Давньогрецький філософ Демокріт підкреслював: у якій мірі Всесвіт є макрокосмом, такою ж мірою і людина — мікрокосм. Філософи мілетської школи твердили: людина містить у собі всі основні елементи стихії космосу. Рухливою бачиться межа між живими істотами в Упанішадах, що відбивається у вченні про переселення душ. Але вже тут здійснюються спроби з'ясувати особливості людини: тільки їй властиві прагнення та можливість звільнитися від кайданів емпіричного буття, поринути у нірвану.

У давньокитайській філософії вже підкреслюється включення людини у певні соціальні спільності. Звідси і висновок про необхідність підпорядкування

людини державі, суспільним порядкам конфуціанство. Розуміння людини як самостійного активного індивіда — здобуток значно пізніших часів вчення Ян-Чжу, Мо-Цзи, легістів тощо. В Китаї та Індії в силу різних обставин особа не посідала того місця в суспільстві, як у Греції чи Римі. Тому в китайській та індійській філософії панують не особи погляди окремих мислителів, а школи.

Давньоіндійська філософія людини представлена у Ведах — найстарішій пам'ятці давньоіндійської літератури. Веди виражають міфологічний, релігійний і філософський типи світогляду водночас. Звертання до проблеми людини характерне і для Упанішад. Людина у філософії Стародавньої Індії є частиною світової душі. Упанішади мали значний вплив на розвиток усієї філософії в Індії.

Одним із найбільш відомих представників давньокитайської філософії є Конфуцій - учитель Кун. Вихідною точкою для його філософії є концепція неба, яке означає не тільки частину природи, але й вищу духовну силу, що є визначальною для розвитку світу і людини. Проте, в центрі вчення Конфуція не небо, не природний світ загалом, а людина, її земне життя й існування, тобто воно має антропоцентричний характер.

У давньогрецькій філософії спочатку людина існує не сама по собі, а в системі певних відносин, під якими розуміють абсолютний порядок і космос. Людина з усім своїм природним і соціальним оточенням живе у єдиному і неподільному світі. Навіть боги, які також знаходяться в межах космосу, сприймаються людьми як реальні дійові особи.

Проблема позбавлення людини від страждань у філософії Стародавньої Індії.

Зародки філософського мислення Індії сягають у глибоку давнину (середина I тис. до Р. Х.).

Канонічним духовним джерелом Стародавньої Індії є "*Веди*" (із їх назвою споріднено наше слово "відати", "знати", дослівно знання, відомості), записані на листках пальми приблизно за 1,5 тис. років до Р. Х. До "Вед" входять міфи, розповіді про предків, богів, гімни, заклинання і т. ін. Сюди входять також і певні тлумачення давніх світоглядних уявлень.

«Веди» — одне з основних джерел вивчення релігійно-філософських уявлень стародавнього індоіранського суспільства. Мова «Вед» — це мова санскриту, що була світоглядно-понятійно-знаковою основою освоєння світу більшістю європейських народів у дохристиянську добу. У «Ведах» людина розглядається як частина природи. Рослини, тварини і люди мають душу, яка після смерті переселяється в інші живі істоти. Переселення душі (сансара) залежить від поведінки людини. Існує також непідвладний нікому закон покарання — *карма*. Найвища мета душі — «відробити» карму і досягнути повної свободи (мокші). Правда, досягнення повної свободи неможливе без звільнення душі людини від перевтілень, тому «відробити карму» — означає звільнитися від подальших перевтілень. Щоб досягти цього, потрібно жити праведно, бо лише таким чином людина може перейти у вищу касту, або соціальну ієрархію.

З філософського погляду найцікавішими є тексти під назвою "*Упанішади*" (від слова "сидіти поруч"; мається на увазі - поруч з учителем, тобто це тексти-пояснення таємних знань, що містяться в основних текстах "Вед" -

самхітах). До нас дійшло близько 200 упанішад. Проблема виникнення світу розглядається аналогічно до китайської філософії. З хаосу виникає Бог (брахман), який є творцем всього світу. Щоб відініти Творця від його творіння в «Упанішадах» вводиться поняття *атман*. *Атман*, як і *брахман* вживається у значенні «я». (індивіда). В «Упанішадах» атман і брахман ототожнюються. Цим підкреслюється єдність природи, людини і космосу.

Складовими частинами всього сущого в «Упанішадах» є вода; повітря, вогонь, ефір (простір). Взаємодія цих стихій народжує все на землі.

Людина в «Упанішадах» розглядається як сукупність п'яти сфер. Перша — фізичне тіло, друга — життєве дихання (прана), третя — розум (у значенні нижчого рівня раціонального, який безпосередньо пов'язаний з почуттям людини). Далі йдуть сфери розгорнутої свідомості, непідвладні людині, незалежної від неї (у значенні сучасного поняття позасвідомого) і сфери згорнутої свідомості, про які ми взагалі нічого не можемо знати. Це згусток свідомості, де вміщується мікрокосмос (атман) і макрокосмос (брахман). Розміщення шарів суворо підпорядковане: кожний наступний знаходиться в середині попереднього, є більш багатограним і більш недосяжним для пізнання.

Основний об'єкт пізнання — найпотемніше — згорнута свідомість. Зазначимо, що метою філософії Стародавньої Індії є не стільки знання, скільки досягнення певного стану - блаженства душі.

Виникненню філософських шкіл Стародавньої Індії передували впливові духовні рухи, які містили певні філософсько-світоглядні ідеї і були спрямовані на одне: на звільнення людини від нескінченних перевтілень-блукань душі і досягнення нею стану "мокші" — повного блаженства.

До таких рухів належали джайнізм, йога та буддизм.

* **Джайнізм** (від слова "джіна" — переможець) закликав людину підпорядкувати своє життя суворим аскетичним регламентаціям. Якщо людина здатна це витримати та ще й не заподіяти шкоди жодній істоті, вона ставала переможцем карми.

* **Йога** (засновник - Патанджалі) також: ставила перед людиною подібну мету, але шляхом її досягнення вважала впорядкування (це один із перекладів слова "йога"), гармонізацію фізичного, психічного та духовного станів людини.

Значним досягненням йоги була спроба дослідити людину як систему ("мікрокосмос"), що складається з чотирьох підсистем: "мінерало-людини", "рослино-людини", "тварино-людини" і "людино-людини", ідея про синтез їх у вищій підсистемі — "людино-людині". Це була одна з перших спроб філософського обґрунтування, розуміння людини як саморухливої та самоорганізованої системи.

* Але найважливішим з погляду розвитку філософської думки постає **буддизм**.

Буддизм — світова релігія, морально-етичне вчення зі значними філософськими вкрапленнями, в основі якого лежить пошук «істини» - пошук духовного звільнення, просвітлення.

За переказами, його засновником був принц (царевич) Гаутама Сіддхартха з роду Шак'їв (563—483рр. до Р. Х.). Життя Гаутами настільки оповите

легендами, що про нього майже немає реальних відомостей. Більш-мени достовірним є те, що захищений з дитинства від життєвих прикрощів та негараздів, він був вражений випадково побаченими фактами людського старіння і смерті. Пройшовши через сповідування різних етичних учень, Гаутама вреситі-ресит сів під сандаловим деревом, давши собі слово не зрушити з місця доти, доки не знайде відповіді на основні питання життя. Тут на нього найшло просвітлення, і він став Буддою (просвітленим, знаючим), проголосивши учням чотири основні ("діамантові") істини.

Основні «діамантові» істини проголошені монахом Гуатамою Сідхартхою:

- 1) Життя – це страждання (народження, хвороба, старість, смерть і т.д.)
- 2) Причиною страждань є бажання і жага життя
- 3) Припинення страждань можливе лише шляхом відмови від спраги життя і залишення її
- 4) Шлях до позбавлення страждань є восьмиразовим (правильне судження, правильне рішення, правильна мова, правильне устремління, правильне життя, правильна увага, правильне зосередження, правильний шлях в житті).

Людина, яка здатна пройти вказаним шляхом, стає Буддою і досягає стану "**нірвани**" - повного припинення будь-яких хвилювань та розчинення у невимовній початковій тиші світу.

Буддизм створив оригінальне **трактування світобудови**. Реальність, доступна чуттєвому спогляданню, є несправжньою, ілюзорною. Насправді існують лише енергетичні "**крапки**", згущення під назвою "**дхарми**". Вони перебувають у збудженому, динамічному стані і тому вступають між собою у з'єднання та переплетення. Уся навколишня реальність, як і людина, постає певними вузликами енергетичних зв'язків дхарм. Людина може свідомими зусиллями розв'язати їх сплетіння і випустити дхарми у вільний стан. **Це і буде нірвана.**

Загалом у Стародавній Індії були висунуті основні філософські проблеми виникнення світу, буття (зокрема, проблема ідеального), пізнання, накреслені підходи до їх розв'язання. Філософія Стародавньої Індії суттєво впливала на розвиток філософської думки у Стародавній Греції та Римі.

Проблеми філософії Стародавнього Китаю.

Умовно історію філософії Стародавнього Китаю можна розділити на два періоди. Перший — передфілософія — пов'язаний з написанням п'яти стародавніх книг: «Книга пісень», «Книги історії», «Книги перемін», «Книги обрядів» та літописної книги. Другий — період відділення філософії від міфології. Це період протиборства різних шкіл, основними з яких є конфуціанство, моїсти, даосисти, законники.

Духовним каноном життя Стародавнього Китаю є так зване "**П'ятикнижжя**" ("**У-цзінь**").

Воно складається із 5 книг: 1) Ші-цзінь (Книга пісень або віршів); 2) І-цзінь (Книга змін); 3) Чунь-цю (Книга пісень або літописів); 4) Шу-цзінь (Книга історії); 5) Лі-шу (Книга ритуалів).

У "П'ятикнижжі" в образно-міфологічній формі подано найфундаментальніші складники давньокитайського світобачення. В одній із версій, що мала важливе значення для китайської культури, світ утворив першопредок Пань-Гу, який, розколовши первинне яйце, відділив Небо від Землі. На Небі запанували ідеальні закони буття, на Землі навпаки — панують стихійність і випадковість. Китайська держава — це "Серединне царство", тобто людина і держава поєднують у собі властивості як Неба, так і Землі. Тому перед людиною відкривається можливість вибору між двома відмінними типами поведінки.

Все на світі є результатом взаємодії двох протилежних початків буття — *Інь* і *Ян*. *Інь* уособлює темний, вологий, пасивний (жіночий) початок буття, а *Ян* — світлий, сухий, активний (чоловічий). Внаслідок взаємодії *Інь* та *Ян* утворюють 5 світових стихій: *вогонь, воду, землю, дерево, метал*.

Давньокитайська філософія порівняно з давньоіндійською виглядає стрункішою, деталізованішою та більше зануреною у глибину суперечливого, парадоксального мислення.

Серед усіх філософських шкіл Стародавнього Китаю (а таких давні дже рела налічували до ста, хоча конкретно називали лише шість) найважливішими були дві, до розгляду ідей яких ми і звернемося.

Конфуціанство - філософське вчення, яке проголошує верховенство добра у світі, захищає непорушність усталених небом суспільних норм.

Конфуціанство заснував Кон-Фу-цзи, або Конфуцій (551—479 рр. до Р. Х.). Це була школа соціально-етичного спрямування, тобто на першому плані тут — проблеми людських стосунків та норм людської поведінки. Конфуцієві приписують визначення людини як істоти, котра у своїх діях керується внутрішніми мотивами. Водночас вирішальну роль у людському житті відіграє закон (або повеління) *Неба. Людина повинна навчитися сприймати й розуміти цей закон і вибудовувати свою поведінку відповідно до волі Неба. Якщо людина спроможна це робити, вона постає як "шляхетна" - цзюнь-цзи, тобто така, у душі якої діє доброчинність ("де")*: "Небо породило в мені де."

Отже, шляхетна людина у своїх діях внутрішніми чинниками має певні життєві принципи, серед яких обов'язковими є: «жень» — людинолюбство; "сяо" — повага до батьків (старших); "лі" — виконання ритуалів. Виконання ритуалів передбачало дотримання обов'язкових норм та правил спілкування як між окремими людьми, так і в межах суспільних відносин.

Шляхетній людині протистоїть низька людина, яка не має внутрішніх переконань, а діє під впливом юрби або безпосередніх життєвих потреб, дбає лише про зиск: *"Шляхетний муж дбає про обов'язок, а низька людина про зиск"*. На запитання, чи можна одним лише реченням виразити правило, якого треба дотримуватися усе життя, — учитель відповів: "Людино! Чого не бажаєш собі, того не роби й іншому, тоді тебе будуть поважати і в родині і в сім'ї."

У II ст. до Р.Х. вчення Конфуція було канонізоване й донині відіграє важливу роль у духовній культурі Китаю.

Даосизм — філософське вчення, згідно з яким природа і життя людей підпорядковані загальному божественному законові «дао».

Іншу важливу школу Стародавнього Китаю, даосизм заснував *Лао-Цзи* (VI—V ст. до Р. Х.) — майже легендарна особа, бо про нього немає достовірних відомостей. У цій школі на першому плані — *ідеї світобудови*; людину з її діями виведено з космічних законів. Вихідне поняття школи «*дао*» (звідси - і назва школи) не має однозначного визначення. Під "дао" розуміється єдиний і універсальний початок буття, шлях, доля, природна закономірність, всепороджуюча порожнеча, невидиме, яке наявне у видимому. Якщо це так, то саме "*дао*" не може мати ніякого визначення, адже визначення є лише там, де межа і відмінність. Тому "*перше дао*" є *єдність інь та ян*. *Інь* та *ян* — два протилежні початки всього, що існує. *Інь* уособлює собою страждальне, пасивне, вологе, темне — загалом жіноче начало. *Ян*, відповідно, — активне, ділове, сухе, світле, тобто чоловіче начало. Їх об'єднання дає частину "*ці*" — щось на зразок атома. Якщо в ній переважає *інь*, вона зветься *інь-ці*, якщо *ян* — *ян-ці*. Взаємодія *інь-ці* та *ян-ці* утворюють уже згадані п'ять стихій: • *вогонь*, • *воду*, • *землю*, • *дерево* та • *метал*. Названі елементи, або стихії, утворюють усе існуюче.

Але на цьому визначення "дао" не закінчено. Його тлумачать також: як універсальний закон світобудови, як людську долю і, нарешті, як закон правильного мислення (або правильної свідомості). Тобто "дао" пронизує собою усе, що існує, знаходячи, врешті, своє виявлення у правильному спрямуванні думки. Тому саме слово "дао" передається ієрогліфом, що поєднує шлях та голову людини. Життєве завдання людини — осягнути "дао" (своє і космічне) і йти за ним.

На відміну від конфуціанства школа *моїстів* відкидала залежність людини від неба. Її засновник **Мо-Дзивбачав** у самому небі ідеал, на який всі повинні рівнятися. Людина вільна у своєму виборі, але якщо вона відходить від волі неба, її неминуче спіткають страждання.

Моїсти вважали, що небо прагне до об'єднання, рівності, добра. У суспільстві ж спостерігається розподіл на чужих і своїх, багатих, бідних тощо. Виходячи з цього, моїзм висуває тезу «об'єднання па противагу роз'єднанню» і виводить з неї принципи своєї філософії — любов до дальнього, заборона війн, вибір правителів за мудрістю і діловими рисами.

Паралельно з конфуціанством і моїзмом у Китаї розвивається філософська школа *легізму* (законників). Не відкидаючи моральні норми, легізм на перший план висуває правові закони і на основі права будує свою систему відносин у суспільстві: рівність всіх перед законом.

Загалом філософія Стародавнього Китаю розробляла політичні, правові та моральні норми поведінки в суспільстві, виступала певним ідеалом і орієнтиром в повсякденній діяльності людини.

4. Антична філософія: особливості розвитку, морально-етична спрямованість.

Антична філософія, висунувши та розробивши цілу низку ідей, являє собою колицю не лише європейської філософії, а й культури загалом. Вивчаючи вихідні ідеї античної філософії, можна простежити розвиток людського мислення від простої єдності до диференційованої багатоманітності та свідомої деталізації. Ідеї античної філософії донині пронизують науку, філософію, духовне життя суспільства.

Етапи розвитку античної філософії:

1) Досократівський (VII-VI ст. до н.е.)

В центр уваги виноситься проблема походження та структури Космосу, питання про сутність світу, про першооснову всього існуючого.

Античність ранньої класики представлена плеядою видатних мислителів-натурфілософів. З-поміж них – Фалес, Анаксимандр, Анаксимен, Піфагор, Геракліт, Демокріт та ін. Філософська думка у давній Греції виникла наприкінці VII - VI ст. до н. е. Одна з перших філософських шкіл – мілетська. Центром її було місто Мілет. Представниками мілетської школи були Фалес, Анаксимандр, Анаксимен. Як і філософи країн давнього Сходу, мілетські мислителі ставили питання про те, як звести багатоманітність предметів і явищ світу до єдиного, тобто, що ж є основою, першопочатком («архе») світу. Фалес вважав такою першопочатком **воду** та **душу** «Усе з води» і «Усе має душу», Анаксимен – **повітря**, а Анаксимандр – **апейрон**, під яким розуміють щось безмежне і не визначене, Піфагор – **число**, «усе подібне числу або пропорції». Сучасник Піфагора Геракліт Ефеський вважав, що світ слід розуміти як **потік**, тобто: "Усе тече, усе змінюється". Доводячи свої думки, Геракліт дає відповідь на запитання, що саме тече, як тече, куди тече. У течії, у становленні перебувають чотири світові стихії: вогонь, повітря, вода і земля. Вони переходять одна в одну, але не хаотично, а мірами, і загалом виходить, що світовий кругообіг здійснюється через вимірний рух від протилежного до протилежного: від рухомого, світлого, гарячого вогню — до інертної, темної, вологої землі і навпаки. Енергію усьому рухові дає **вогонь** як найперша і найдинамічніша стихія. Оскільки світовий рух відбувається не хаотично, то це свідчить про наявність єдиного світового закону - "логосу". "Логос" — це слово, мовлення, хід думки, і, отже, - розумний порядок. Саме логос визначає міри поєднання протилежностей у світі.

Звернемо увагу на одну із шкіл античної натурфілософії - школа атомізму. Найвідоміший давньогрецький атоміст Демокріт (480 -390 рр. до Р.Х.) виходив із тези, що "ніщо не виникає з нічого і не перетворюється у ніщо». Якщо у світі не було б чогось стійкого і незмінного, світ не утримався б у бутті. Можна ділити і дробити речовину, але не нескінченно: край, межа можливого поділу — **атом** (неподільний); його існування - запорука незнищенності світу. З атомів утворюються світові стихії, а з останніх - усе, що існує. А. Ейнштейн назвав ідею атомізму однією з найпродуктивніших в історії науки, бо вона справді дає можливість пояснити багато явищ.

Таким чином, мілетські філософи прагнули знайти матеріальну першопочаток світу. Для них характерним був реалістичний погляд на

оточуючий світ. Разом з тим мілетські мислителі були видатними природодослідниками. Так, Фалес був відомим в античні часи математиком, астрономом, міг передбачити сонячні затемнення.

Уже це показує, що філософська думка в епоху античності зароджувалася одночасно з наукою, формуванням наукової картини світу. Розвиток філософської думки давньої Греції ознаменувався розробкою понятійного апарату, постановкою задач, розв'язання яких стало можливим лише в наступні епохи. У центрі уваги філософських шкіл давньої Греції аж до Сократа були питання, пов'язані з аналізом сутності буття, першооснови світу, питання улаштування всесвіту.

2) Класичний (V-IV ст. до н.е.) головна проблема у пізнанні людини, людської свідомості, поведінки. Цей період є вершиною в розвитку грецької демократії, літератури, філософії, мистецтва. У період високої класики об'єктом осмислення для філософії стають усі сфери людської життєдіяльності. Найяскравішими представниками високої класики є Сократ, Платон, Аристотель.

Сократ (469 - 399 рр. до Р. Х.) здійснює крутий поворот у давньогрецькій філософії. Він вперше головною філософською проблемою вважає проблему людини. Звернення до людини, її внутрішнього світу, заклали до самопізнання людини стали основою сократовського вчення. Сократ вважав, що:

◆ людина повинна ґрунтувати свою поведінку на надійних знаннях, а останні повинні бути остаточними, незмінними та завершеними;

◆ мінливі ж уявлення нашої душі слід вважати гадкою, адже саме через їх мінливість вони не можуть бути підставою для виправданого життєвого вибору та поведінки людини.

Справжні знання, за Сократом, слід шукати в собі ("Пізнай себе!"), бо безсмертна душа людини, пройшовши повне коло "космічних перевтілень", потенційно знає усе. Слід примусити її згадати забуте внаслідок вмирань та нових народжень, а для того треба поставити людину в ситуацію суперечності із самою собою. Це й робив Сократ у своїх нескінченних бесідах із сучасниками ("сократичні бесіди"), бо вважав, що людина, яка через власні міркування зайшла в суперечність із самою собою, буде змушена відчувати внутрішню напруженість, прагнути розв'язати цю суперечність.

Не знайшовши належного знання у своїх співбесідників, Сократ проголосив: "Я знаю лише те, що я нічого не знаю, але інші не знають навіть і того". Було би помилкою вважати дану тезу Сократа виявленням його тотального скепсису (сумніву в усьому); звернемо увагу на те, що теза починається ствердно - "Я знаю". Але про що знає Сократ?—Про своє незнання, а це свідчить, принаймні, про те, що; ' нього є критерій для того, щоб відрізнити справжнє знання від незнання: цей критерій ми вже позначили вище і також зазначили, що Сократ не зустрівся із такими людськими знаннями, які б витримали належну перевірку на надійність. Проте вимогу ставитись до знання прискіпливо, виробляти критерії його оцінки - все це можна вважати важливим і виправданим.

Сократа вважають уособленням філософії, і не лише тому, що він був виразником занепокоєння духу, і також не тільки тому, що він шукав

неочевидного, глибинного, початкового коріння знань. Сократ жив так, як філософствував, а філософствував так, як жив. Його непохитне служіння вищим принципам, демонстрація співвітчизникам несправжності їх знань призвели до того, що за хибним звинуваченням він був засуджений до страти. У в'язниці Сократ вів свої останні бесіди з учнями; смерть він прийняв мужньо і спокійно. Деякі культурологи й історики схильні бачити у страті Сократа певну аналогію з невинною жертвою Ісуса Христа. У будь-якому разі ми можемо стверджувати: життя і смерть Сократа постають колосальним чинником морального і культурного розвитку людства.

Платон і Арістотель — неперевершені мислителі античної філософії, їхні думки багато в чому визначили і визначають духовну атмосферу Європи, а їх учення окреслюють гранично відмінні орієнтири європейського мислення: Платон розробив екзистенціально-містичний тип мислення, багато в чому образний, символічний, Арістотель — стиль раціонально-логічний, чіткіший та деталізований.

3) Елліністичний (кінець IV ст. до н. е. – VI ст. н. е.)

Філософія завершального циклу античної філософії була чітко орієнтована на захист окремого індивіда в умовах поступового руйнування класичного античного полісу. Особливий інтерес філософії проявляється до проблем морально-етичного плану, сенсу та призначенню людського існування. Зупинимось на ідеях найавторитетніших шкіл цього періоду. Представниками цього періоду є Епікур, Тит Лукрецій Кар (епікурейство), Піррон (скептицизм), Зенон-стоїк, Луцій Аней Сенека, Епітет, Марк Аврелій Антонін (стоїцизм), Плотін, Прокл (неоплатонізм).